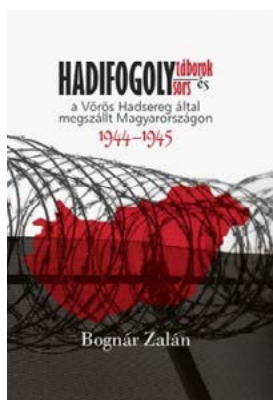

BOGNÁR ZALÁN: *Hadifogolytáborok és (hadi)fogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon (1944–1945)*

Bognár Zalán a Károli Gáspár Református Egyetem docense, történész, a Gulagkutatók Nemzetközi Társaságának alelnöke. Kutatási területe a XX. századi politika-, had- és társadalomtörténet. Több mint két évtizede foglalkozik a második világháborús magyar hadifoglyok, a „málenyikij robotra” és a Gulagra hurcoltak történetével. Minderről tanúskodik az említett témákban megjelenő több tucatnyi publikációja, illetve a 2010-ben közreadott, szintén a magyar hadifoglyok és elhurcoltak történetébe betekintést nyújtó *Magyarok hadifogságban Magyarországon. Hadifogoly-gyűjtőtáborok Magyarországon 1944–1945* című monográfia.

A szerző legújabban megjelent, *Hadifogolytáborok és (hadi)fogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon (1944–1945)* című könyve szintén egy több éves, széles sávú kutatómunka eredményeit bemutató és összegző mű, amely hiánypótló jelleggel bír mind Magyarország második világháborús történetének a megismerésében, mind pedig a szovjet fogságba esett katonák és az elhurcolt civil polgárok sorsának tanulmányozásában.

A könyv keletkezéstörténetét illetően a szerző – aki a nagy lélegzetvételű munkát a saját nagyapja, illetve mindazok emlékének ajánlja, akik katonaként vagy civilként kerültek szovjet fogságba – a bevezetőben leírja, hogy bár 1989 után véget ért az félelem-amikor a tabunak számító pen az elsők között szere-deportálások története, és jelentek is meg a szovjet sorsát, helyzetét különböző művek (amelyek széles tése szintén a bevezetőben hadifogoly-gyűjtőtáborok semmilyen formában nem a hiányosság jelenti egyben ve az a tény, hogy az egyik a felbecsülhetetlen értékkel

mel teli, vészterhes időszak, témák listáján mindenképpelt a Szovjetunióba történő a rendszerváltást követően fogságba került magyarok szempontok alapján bemutat-körű historiográfiai ismerte-található), a magyarországi története ennek előtte még került feldolgozásra. Mindez a könyv aktualitását is, illet-legfontosabb forráscsoport, bíró visszaemlékezéseket jelentő „élő források” tekintetében tulajdonképpen – a szerző szavaival élve – „a huszonnegyedik óra utolsó percében vagyunk.” Jelen munka nagy érdeme tehát, hogy az első olyan könyv, amely a második világháborús magyarországi

* A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézetének kutatója.

hadifogolytáborok történetét mutatja be, s teszi ezt széles forrásbázisra támaszkodva, a tudományos kutatás kritériumait szem előtt tartva.

Az alapkoncepció, amelyet Bognár Zalán művének elején átfogóan ismertet a tíz nagyobb szerkezeti egységre tagolódó kötet első fejezetében, a hadifogolykérdés jelentősége Magyarországon a második világháború után. Ez alapján hiteles és részletes leírást kapunk nemcsak a hadifogoly-, hanem egyáltalán a fogolyügyről – kiemelve a polgári lakosság tömeges elhurcolásának a tényét – a korabeli Magyarországon, melynek bemutatásánál a szerző messzemenően figyelembe veszi mind a kor politikusainak (pl. Teleki Gézának) az álláspontját, mind a magyar történetírás eredményeit. A polgári lakosok internálását többek között magának Telik Géza vallás- és közoktatásügyi miniszternek a szavai is alátámasztják, amikor is egy, a Dálnoki Miklós Béla miniszterelnöknek címzett levelében maga is „fogolyügyről”, nem pedig „hadifogolyügyről” beszél, mivel maga is tisztában volt azzal, hogy Magyarországon nemcsak katonák, hanem civil lakosok százezrei kerültek szovjet fogságba.

Külön figyelmet szentel a szerző a második fejezetben a hadifogság második világháború idején érvényben lévő „jogi intézménye” bemutatásának, kitér a hadifogolyügy nemzetközi jogi dokumentumainak az elemzésére. Jól szemléltetve mutatja be az 1929. évi genfi egyezmény cikkelyeit, illetve meggyőzően, tételiesen bizonyítja, hogy az 1941. július 1-jén a Szovjetunió Népbiztosok Tanácsa által meghozott titkos 1798-800. rendeletet – mely elméletben a genfi egyezményvel hasonló szellemben született – csak a kényszer szülte a német fenyegetettség árnyékában az angolszász hatalmak szimpátiájának és szövetségének elnyerése céljából, és gyakorlati megvalósítását maga a szovjet vezetés sem gondolta komolyan. Mindezen felvetéseit konkrétumokkal támasztja alá.

A műben külön fejezetet kapott a magyar állampolgárok hadifogságba jutásának széles forrásbázison alapuló bemutatása, külön-külön alfejezetben tárgyalva a katonák és a polgári lakosság fogságba esésének körülményeit. A polgári lakosság internálását taglaló alfejezetben a könyv írója hiteles és részletes leírást ad azokról az okokról és módszerekről, amelyek eredményeként a megszálló szovjet hadsereg százezres nagyságrendben – 150–170 főt – hurcolt el fegyvert soha nem látott civil lakosokat is a trianoni Magyarország területéről.

A kötet negyedik fejezete rálátást nyújt a fogságba eséstől a gyűjtőtáborba érkezésig tartó időszakról, az uralkodó zavaros állapotokról, amelyek következtében gyakran hatalmas és ésszerűtlen kitérőket tettek a gyalogos menetszlopokban hajtott foglyokkal. A szerző ennél a résznél szintén a levéltári források hitelével, a kortársak és a túlélők visszaemlékezéseinek felhasználásával idézi fel az eseményeket. Kitérő érzékkel szemlélteti a fejezetben a táborokig tartó utak hosszát és időtartamát, a körülményeket az útközbéli éjszakai szállásokon és gyűjtőhelyeken, a foglyok élelmezését és őrzését, a szökési kísérleteket és azok megtorlását, az egész „halálmenetet” egészen a táborokba történő megérkezésig.

A kötet egyik legértékesebb fejezetét kétségtelenül az ötödik részt képező táborok leírása képezi, amely táborokat 1944 októberétől, közvetlenül a front elvonulása után állítottak fel a szovjet megszálló egységek. A hátsó borítón található, dr. Ravasz István hadtörténészől származó idézet szerint: „A táborokkal foglalkozó fejezetek a magyar történelemtudomány páratlan értékét képezik.” Ennél a résznél a szerző egy kuriózumnak számító forráscsoportot is felhasznál, nevezetesen a ceglédi huszár- és a páncélos laktanyából kialakított fogolytáborok épületeinek a falaira vésett vagy karcolt írásokat, amelyek utalnak egyrészt a lágerlakók életkor, nemzetiség, lakóhely szerinti összetételére, másrészt információkat tudhatunk meg általuk a fogság körülményeiről, az élelmezésről, az odajutás útvonaláról, az ott eltöltött idő hosszáról stb. A feldolgozott források alapján, kutatásai révén Bognár Zalán arra a következtetésre jut, hogy összességében 600 ezer magyar állampolgár került magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborokba, akiknek 12-17%-uk, azaz 70-100 ezer fő vesztette életét az embertelen körülmények miatt. Körülbelül 120-140 ezer fő szabadult a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborokból, ami következésképpen azt jelenti, hogy mintegy 200-240 ezer fő elhalálozás vagy szabadulás miatt nem juthatott el a romániai vagy a szovjet táborokig. Kitűnő érzékkel elemzi és összegzi a magyar hadifogolytáborok kettős alárendeltségi viszonyát és leírja, hogy egyrészt a fenntartás és élelmezés tekintetében a Vörös Hadsereg, majd a SZEB fennhatósága alá tartoztak, másrészt a foglyok személyét illetően az NKVD Hadifogoly- és Internáltügyi Főparancsnokságának voltak alárendelve. Ezen összefüggések megvilágítása feltétlenül a munka nagy érdeme.

Bognár Zalán jól érzékelteti könyve hatodik fejezetében, mennyit ért élet és halál az általa vizsgált hadifogolytáborokban. Meggyőzően írja le, mintegy száz oldalon keresztül, azokat a mostoha körülményeket, amelyek között sok esetben a foglyok csak vegetáltak, és a fejezetet olvasva döbbenetes erővel hat az olvasóra, hogy az éhezés, a betegségek és a járványok következtében milyen mértékben aratott a halál a fogolytáborokban.

Kitűnő forráselemző magyarázatokat tartalmazva kerülnek bemutatásra a hetedik részben azok a területi összefüggések, amelyek egyik táborból a másikba való kerülést jellemezték a korabeli Magyarországon, ugyanis sok esetben a fogságba esettek közül többen több magyarországi táborba is megjártak, míg a romániai vagy az ukrain átmeneti-elosztó táborokba kerültek. A könyv írója kiemelt helyen tárgyalja az útvonalakat, illetve azokat a táborokat, amelyek különleges helyzetüknél vagy szerepüknél fogva kiváltak a többiek közül. Területi alapon a magyarországi táborokat hat csoportra osztja: a tiszántúli táborokra, az északkelet-magyarországi (többnyire román őrizetű) táborcsoportra, a dél-dunántúli (többnyire bolgár őrizetű) táborcsoportra, a Duna–Tisza közti, ún. budapesti táborokra, az északnyugat–dunántúli–székesfehérvári táborcsoportra és az északdunántúli (Duna menti) táborokra. Ugyanakkor az olvasó azt is megtudhatja a tranzit és különleges feladatokat ellátó hadifogolytáborok helyzetét tárgyaló részből, hogy Székesfehérvár és Cegléd volt a két legnagyobb fogolykoncentráció

helyszíne, illetve, hogy az utóbbi város két fogolytáborát – mely a legnagyobb volt a Kárpát-medencében – kb. 130 000 fő is megjárta.

Hasonló részletességgel tárgyalja a szerző a fogolytáborokból való elkerülésnek a lehetőségét a könyv nyolcadik fejezetében, és imponáló adatgazdagsággal elemzi a „szabadulás” különböző módjait, ami sok esetben nem is volt szó szerinti szabadulás, hiszen foglyok tömege került a hadifogoly-táborokból a hadifogoly-alakulatokba – amelyek tulajdonképpen a Vörös Hadsereg ikeralakulataiként létrehozott műszaki alakulatok voltak –, vagy pedig az újonnan létrehozott honvédségbe.

A kilencedik fejezetben a szerző érdekesítően mutatja be azon foglyok kiszállításának körülményeit a romániai átmeneti és elosztótáborokig, akiknek nem adatott meg a szabadulás lehetősége és túlélték a hazai táborok borzalmait. Megkapó erővel ábrázolja a foglyok „pszichikai felkészítését” a kiszállítás előtt, melynek alapja a már jól bevált módszer volt: a hitegetés és az ígéretes arra vonatkozóan, hogy a továbbszállítás célja az igazoltatás és dokumentekkel történő ellátás.

Bognár Zalán joggal hangsúlyozza a tizedik fejezetben, hogy az utókornak és a magyar társadalomnak milyen hatalmas az adóssága az ártatlanul meg- és elhurcolt magyarsággal szemben, és tárgyilagosan mutatja be és elemzi a magyarországi hadifogolytáborok helyén lévő emlékhelyek létrehozásának körülményeit. Ebben a fejezetben szükségesnek tartotta követendő példaként kiemelni a kárpátaljai elhurcoltaknak emléket állító szolvai emlékparkot és sajnálatosnak tartja, hogy bár Magyarországon 56 hadifogolytábor működött, napjainkig mindössze 5 helyén van emléktábla vagy emlékmű: Baján, Gödöllőn, Kiskunfélegyházán, Felsőzsolcán és Cegléden.

A kivitelezés tekintetében a külsín kiválóan összeegyeztethető a belbecsel, mivel a könyv borítóján lévő, szögesdróttal körbevont Magyarország korrekttül ábrázolja a Vörös Hadsereg által megszállt, szovjeteknek kiszolgáltatott ország helyzetét 1944–1945-ben, melynek területén 56, szögesdróttal körbevett fogolytábor működött.

A munka nagy érdeme a korabeli Magyarország 47 településén működő 56 hadifogoly-gyűjtőtábor többségének a beazonosítása. A könyv adatgazdagságát és forrásbázisát tekintve a témában egyedülálló, a több mint húsz országos, megyei és városi levéltárban és múzeumi gyűjteményben végzett kutatás és a közel hetven visszaemlékezés kielemezése révén a hadifogolytáborok és hadifogolysors objektív megrajzolása kimagasló tudományos teljesítménynek számít. A stílusában gördülékeny, könnyen olvasható, kitűnő forráselemző magyarázatokat tartalmazó kötetet jó szívvel ajánljuk valamennyi érdeklődő figyelmébe.

BOGNÁR ZALÁN: *Hadifogolytáborok és (hadi)fogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon (1944–1945)*. Budapest, 2012, Kairosz Kiadó, 510 p.